

УДК 378:301

ЯКІСТЬ ОСВІТИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ: ШТРИХИ ДО СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТУ

Щудло Світлана Андріївна – кандидат соціологічних наук, доцент, докторант кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена соціологічному аналізу чинників якості підготовки майбутніх вчителів. У центрі уваги автора – проблеми модернізації вітчизняної педагогічної освіти. Досліджується відповідність вищої педагогічної освіти вимогам суб'єктів освітнього простору. На основі емпірико-соціологічних даних аналізується ставлення майбутніх педагогів до учительської професії, мотивація вибору фаху, оцінка якості отримуваної ними освіти.

Ключові слова: освіта, якість освіти, вчитель, педагогічна освіта.

Статья посвящена социологическому анализу факторов качества подготовки будущих учителей. В центре внимания автора – проблемы модернизации отечественного педагогического образования. Исследуется соответствие высшего педагогического образования требованиям субъектов образовательного пространства. На основе эмпирико-социологических данных анализируется отношение будущих педагогов к учительской профессии, мотивация выбора ими профессии, оценка качества получаемого образования.

Ключевые слова: образование, качество образования, учитель, педагогическое образование.

The article is dedicated to sociological analysis of the factors of quality of preparation of future teachers. The author focuses on the problems of modernization of Ukrainian pedagogical education. Correspondence of higher pedagogical education with the requirements of subjects of educational space is investigated. On the basis of empirical sociological data attitude of future teachers towards a teaching profession, motivation of their profession choice, estimation of quality of the obtained education are analyzed.

Keywords: education, quality of education, teacher, pedagogical education.

Сучасний освітній простір характеризується перманентними змінами, спрямованими на підвищення якості освіти. Ці трансформації зумовлюють потребу відповідної мобільності суб'єктів освіти. Особливу увагу в даному контексті привертає підготовка у вищій школі майбутніх педагогів. Значимість адекватної соціальним запитам підготовки педагогів визначається роллю цієї професійної групи в суспільстві: «Педагоги є завершальною і найбільш важливою ланкою в механізмі передачі знань, завдяки якій досягається мета системи освіти» [1, с. 252]. Вчителі є особливою соціально-професійною групою, яка суттєво відрізняється від інших – робітників чи військових, менеджерів чи службовців. Відмінність простежується в площині її соціальної функції: вона найбільшою мірою детермінує майбутнє суспільства. Атрибутивна риса цієї соціальної спільноти полягає в тому, що вона покликана не лише бути готовою до соціальних змін, а й сама готувати інших до викликів майбутнього. Якість підготовки вчителя обумовлює в подальшому якість освіти учнів та якість шкільної освіти загалом. Продовжуючи цей логічний ланцюжок, можна констатувати, що якість середньої освіти постає фундаментом якості вищої освіти, важливою умовою якісної підготовки фахівців. Виходячи з цього, актуалізується проблема дослідження якості вищої педагогічної освіти.

Аналіз досліджень з даної проблеми засвідчив, що наукові розвідки зосереджені в основному у філософському та педагогічному руслі. Так, проблеми реформування педагогічної освіти стали предметом спеціальних досліджень А. Алексюка, В. Андрушенка, А. Бойко, В. Горської, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лутая та ін. Педагогічні умови професійної адаптації молодого вчителя розкриваються у дослідженнях В. Афанасьєва, В. Тарантея, Л. Тихонова, Т. Чистякової та ін. У центр уваги науковців потрапляють проблеми оцінки якості результатів освіти, ефективності навчального процесу, організації моніторингових досліджень навчального процесу, аналізу якості складових навчального процесу – якості навчальних програм та методичного забезпечення, кадрового потенціалу професорсько-викладацького складу, вимірювань навчальних досягнень тощо. Соціологічний доробок дослідження обраної нами проблеми є незначним. Він концентрується навколо вивчення соціальних груп в освітньому просторі. Зокрема, дослідженню проблем викладацького корпусу

присвячені дослідження В. Астахової, В. Вербеця, Г. Коржева, В. Кипеня, С. Плаксія та ін. Аналіз ролі вчителя в системі освітніх реформ проведений М. Фулланом. Серед фундаментальних соціологічних досліджень професійного статусу вчителів потрібно виділити праці російських дослідників В. Собкіна, П. Писарського та ін.

За сучасних умов, незважаючи на значну кількість досліджень, наукова розробленість проблеми є недостатньою, відсутні комплексні дослідження якості підготовки педагогів та якості педагогічної освіти в цілому. Виходячи з цього, метою нашої статті є соціологічний аналіз чинників, що визначають якість підготовки вчителів у системі вітчизняної педагогічної освіти.

Проблеми в системі підготовки вчителів сьогодні яскраво відчутні. Невідповідність рівня професійної підготовки фахівців запитам соціальної практики, відсутність науково обґрунтованого прогнозу потреб у фахівцях-педагогах для конкретного регіону виявляється у незадоволеності якістю педагогічної освіти. Проблема поглиблюється впливом низки чинників, пов'язаних зі зниженням соціального статусу вчителя у суспільстві, падінням престижу його професії, низьким матеріальним забезпеченням вчителів тощо. Як результат, зниження інтересу до професійної педагогічної кар'єри, мотивації до вибору педагогічних спеціальностей. Педагогічний фах сьогодні приваблює не найздібнішу молодь. У школу, знову ж, повертається лише частина підготовлених вищою школою педагогів, що, у свою чергу, негативно відображається на якості шкільної освіти.

Сьогодні в Україні підготовка педагогів здійснюється на освітньо-кваліфікаційних рівнях «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» через мережу педагогічних навчальних закладів II – IV рівнів акредитації, яка охоплює педагогічні коледжі, педагогічні і класичні університети. В освітньому середовищі спостерігається, на наш погляд, тривожна тенденція зникнення традиційно педагогічних навчальних закладів, які трансформуються в класичні університети. В суспільстві активно дискутуються питання модернізації педагогічної освіти, триває пошук оптимальної моделі педагогічної освіти та педагогічного навчального закладу, обговорюються питання змісту спеціальної та професійно-педагогічної підготовки вчителя, стандартизації освіти, впровадження дворівневої системи підготовки «бакалавр - магістр» у педагогічну освіту. Серед пріоритетних напрямів модернізації педагогічної освіти державою визначено наступні [2]:

- забезпечення професійно-особистісного розвитку майбутнього педагога на основі особистісної педагогіки;
- приведення змісту фундаментальної, психолого-педагогічної, методичної, інформаційно-технологічної, практичної та соціально-гуманітарної підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників до вимог інформаційно-технологічного суспільства;
- модернізація освітньої діяльності вищих педагогічних навчальних та наукових закладів, що здійснюють підготовку педагогічних і науково-педагогічних працівників, на основі інтеграції традиційних педагогічних та новітніх мультимедійних навчальних технологій, а також створення нового покоління дидактичних засобів;
- введення двоциклової підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» та «магістр»;
- вдосконалення системи відбору молоді на педагогічні спеціальності, розширення цільового прийому та запровадження підготовки вчителя на основі договорів;
- удосконалення мережі вищих навчальних закладів та закладів післядипломної педагогічної освіти з метою створення умов для безперервної освіти педагогічних працівників.

Окреслені стратегічні напрями трансформації педагогічної освіти відображають кроки держави до підвищення її якості. У цьому контексті зазначимо, що якість освіти ми пропонуємо розглядати в двох ракурсах: по-перше, як відповідність стандартам, по-друге, як відповідність запитам споживачів. Якість у першому випадку тлумачиться з точки зору виробника, під якою розуміється відповідність продукції чи послуги вимогам стандартів чи сертифікації. Основним «виробником» освітніх послуг є держава через мережу освітніх закладів, а якість освіти оцінюється через державні механізми ліцензування та акредитації. Друга відповідність є якістю з точки зору споживача. Коло споживачів педагогічної освіти є досить широким. До нього входять студенти – майбутні педагоги, їхні батьки, потенційні роботодавці – представники закладів загальноосвітньої підготовки, суспільство загалом. Більше того, в освітній сфері складно провести чітку межу між виробниками і споживачами освітніх послуг, оскільки освіта є особливим товаром, який можна визначити як суспільне благо, до виробництва і споживання якого залучені усі названі вище суб'єкти.

На сучасному етапі розвитку суспільства яскраво вираженим є домінування держави та державних структур у формуванні освітніх норм педагогічної освіти та оцінці її якості. Таким чином, якість освіти в основному розглядається через призму виробника. Такий підхід не цілком відповідає «духу» реформ, інтеграції вітчизняної освітньої системи в європейський освітній простір, сучасному розумінню якості освіти. На нашу думку, найкращим варіантом є інтеграція цих двох аспектів – пошуку формули якості, яка б узгоджувала вимоги стандартів та запитів споживачів, забезпечувала максимальну відповідність їм, тобто була конвенційною якістю [3].

Педагогічна освіта є основним ресурсом, що забезпечує реалізацію завдань модернізації освіти в середньо- та довгостроковій перспективі. У проблемі аналізу та оцінки якості підготовки вчителя найбільш

вираженим і значущим є методологічний, системний аспект, пов'язаний, з одного боку, зі зміною освітніх цілей на даному етапі розвитку суспільства, а з іншого, зміною ролі вчителя як орієнтованого на досягнення цих цілей професіонала. Аналізуючи вітчизняну систему підготовки педагогів, треба враховувати, що будь-яка соціальна система формується у конкретній культурно-історичній ситуації, відображаючи та втілюючи певний рівень знань та досвіду, досягнутий на цьому етапі, та покликана задовольняти конкретну потребу чи сукупність потреб. При зміні зовнішніх умов вона продовжує відтворювати результат, продукт, який задовольняє потреби того суспільства, в якому система була створена. Особливо це стосується освітньої системи, яка є досить інерційною та консервативною. З огляду на це, вона втрачає здатність задовольняти соціальні потреби суб'єктів освіти, відчужується від соціокультурного контексту. Феномен відчуження сьогодні особливо актуалізується для соціальних систем, у тому числі та пер за все освітньої. Зростання розриву між потребами, очікуваннями, вимогами суб'єктів освіти та реальним результатом освіти відображає зниження якості освіти.

Розглядаючи якість педагогічної освіти через результат освіти, ми виходимо на потребу формування моделі фахівця, якого готує вища школа. Під моделлю фахівця розуміється певний ідеал, який досягається при реалізації освітньої програми підготовки фахівця; це «опис того, до чого повинен бути придатний фахівець, до виконання яких функцій від підготовки та якими якостями володіє» [4, с.28]. Таке тлумачення моделі фахівця передбачає, як мінімум, дві її функції відносно якості освіти: по-перше, вона слугує для порівняння рівня підготовки фахівців, по-друге, вона постає у якості системоутворюючого начала при визначенні відповідного змісту освіти та характеру освітнього процесу. Серед основних параметрів формування такої моделі називають наступні:

- цілі діяльності фахівця;
- функції, до виконання яких він повинен бути підготовлений, професійно важливі індивідуальні якості;
- нормативні умови, в яких ця діяльність повинна відбуватися;
- навички прийняття рішень, пов'язаних з професійною діяльністю;
- навички роботи з інформацією, яка забезпечує успішність діяльності за фахом;
- формування уявлень про особистісний сенс цієї діяльності [4, с.29].

Запропонована модель може дати уявлення про якість освіти, що виходить за межі параметрів, безпосередньо пов'язаних з процесом та результатом підготовки фахівця. Такий підхід є оптимальним для застосування у практиці вищої школи і повинен знайти відображення при формуванні освітніх стандартів.

Набуття необхідних майбутньому вчителю компетенцій тісно пов'язане з наявністю у нього відповідної професійної мотивації і її розвитком за час навчання у вищому навчальному закладі. Завдання вищу, таким чином, полягає у підготовці фахівця, психологічно та професійно готового до самореалізації в динамічних умовах життя. Сучасний педагог – це фахівець внутрішньо налаштований на зміни та мотивований на педагогічну діяльність в умовах динамічного освітнього та соціального простору. Погодимось з позицією вітчизняних дослідників, які вважають, що «здатність педагога до сприйняття змін та адаптації до них має бути надзвичайно високою, якщо вони хочуть відповідати своєму професійному призначенню» [5, с. 39].

Звернемося до результатів проведеного нами соціологічного опитування серед студентів педагогічного університету¹ щодо ставлення до учительської професії, мотивації вибору фаху, оцінки якості отримуваної ними освіти. Для Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (ДДПУ), який є центром підготовки педагогічних кадрів у Західному регіоні, в умовах реформування освітнього простору та модернізації педагогічної освіти гостро постало питання пошуку, відбору та утримання «свого» абітурієнта, налаштованого на учительську професію, надання йому якісної освіти та забезпечення його конкурентоздатності на ринку праці.

У дослідженні ми здійснили спробу з'ясувати чинники, що визначили вибір студентами професії вчителя. У таблиці 1 з'явлено результати опитування 2009 та 2012 рр.

Таблиця 1.

Чинники, що визначили вибір спеціальності (%)

Чинники вибору фаху	2009	2012
Потрібність на ринку праці	7,6	6,7
Престижність	17,0	11,7
Наполягання батьків	12,4	16,8
Зацікавленість професією	53,6	50,7
Бажання отримати будь-яку вищу освіту	5,2	4,7
Зручність територіального розташування ВНЗ	2,4	6,7
Результати зовнішнього незалежного оцінювання	1,8	2,7

¹ Йдеться про дослідження «Соціологічний портрет першокурсника» проведене автором серед студентів 1 курсу усіх спеціальностей Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (1 етап – 2009 рік (обсяг вибірки – 330 осіб), 2 етап – 2012 рік (обсяг вибірки – 300 осіб)).

Як бачимо, вибір на користь педагогічного університету для більшості опитаних як у 2009, так і в 2011 році був не спонтанний, а визначений заздалегідь. Серед найважливіших виділяється такий чинник, як зацікавленість професією (його відзначили більше половини опитаних студентів). Це свідчить про мотивованість до вчительського фаху лише половини майбутніх педагогів. Для решти вирішальну роль відіграли такі чинники, як думка батьків, престижність професії тощо. Вагомим чинником на користь вибору навчального закладу стало також його територіальне розташування. Результати наших попередніх соціологічних досліджень (див.: [6]) засвідчують, що випускники шкіл стають менш мобільними і все частіше орієнтуються на вищий навчальний заклад, який є територіально ближчим, розміщується у регіоні проживання, що здешевлює навчання, зокрема проїзд, проживання, харчування та ін. Є серед першокурсників і такі, хто прийшов у ВНЗ лише задля того, щоб отримати диплом про вищу освіту, хоча частка таких студентів, за результатами нашого опитування, є незначною. З огляду на зазначене вище, можемо говорити про нагальну необхідність посилення профорієнтаційної роботи серед випускників шкіл, щоб зорієнтувати їх у виборі фаху, допомогти визначитися з професійною траєкторією.

Аналізуючи якість підготовки майбутніх вчителів, ми розглядали «якість освіти» як характеристику, що може мати різні ступені прояву. Про якісну освіту може свідчити максимальна відповідність отримуваної освіти вимогам освітніх суб'єктів. Усвідомлюючи, що коло суб'єктів освіти є досить широким, у даній статті ми обмежили наш науковий аналіз лише одним зі споживачів – студентами і намагалися з'ясувати ступінь відповідності освітніх послуг їхнім вимогам. З цією метою в якості інструменту ми застосували 9-бальну шкалу, де позиція 1 відповідає твердженню «освіта, яку я отримую, не відповідає сучасним вимогам», а позиція 9 є протилежною і характеризує максимальну відповідність освіти, що отримується, вимогам студентів. Проводячи аналіз отриманих результатів, ми трансформували цю шкалу у 5-бальну, згрупувавши позиції за ступенем відповідності вимогам студентів як споживачів освітніх послуг таким чином: 9-8 – «повністю відповідає», 7-6 – «швидше, відповідає», 5 – «важко відповісти», 4-3 – «швидше, не відповідає», 2-1 – «не відповідає». У таблиці 2 представлено результати самооцінки студентами міри відповідності отримуваної освіти їхнім вимогам. При цьому, результати опитування студентів ДДПУ були зіставлені нами з результатами опитування першокурсників 33 вищих навчальних закладів України, здійсненого в межах дослідження, що було проведене кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна протягом 2008–2009 років за участі автора².

Таблиця 2.

Відповідність отримуваної освіти вимогам студентів-першокурсників (%)

№	Ступінь відповідності	ДДПУ	Загальноукраїнський масив
1	Повністю відповідає	36,2	42,1
2	Швидше, відповідає	36,8	40,1
3	Важко відповісти	19,5	11,4
4	Швидше, не відповідає	6,7	4,7
5	Не відповідає	0,8	1,7

Порівняльний аналіз даних, представлений у табл. 2, свідчить про те, що у педагогічному університеті оцінки якості освіти є нижчими, ніж в цілому по українським ВНЗ. Така оцінка, на нашу думку, може пояснюватися ставленням студентів до здобуття педагогічного фаху, оскільки для багатьох першокурсників вибір спеціальності не був внутрішньо мотивований, а визначався зовнішніми обставинами.

Звичайно, оцінки якості освіти студентами-першокурсниками навряд можна назвати валідними. Адже находячись лише «на старті» своєї професійної підготовки, вони не можуть більш менш обґрунтовано оцінити якість освітніх послуг, що їм надаються. Їхні оцінки відповідають не стільки реальному стану речей, скільки тим достатньо поверховим уявленням про майбутню професію, про знання, вміння та навички, опанування якими дозволить їм стати висококваліфікованими фахівцями. Тим більше, їм важко оцінити відповідність вузівських навчальних планів та програм професійної підготовки сучасним вимогам до обраного ними фаху.

Звернення до першокурсників було зумовлено одним із завдань нашого дослідження якості педагогічної освіти, а саме прагненням з'ясувати, як змінюються оцінки студентів якості освіти, яку вони одержують, протягом їхнього навчання у виші. З цією метою восени 2012 року ми плануємо опитати всіх студентів 4 курсу ДДПУ, тобто наших респондентів за дослідженням 2009 року. У цьому контексті зазначимо, що порівняльний аналіз оцінки якості освіти студентами 1-го та 4-го курсів, здійснений нами на підставі даних загальнонаціонального дослідження соціологів Харківського університету, засвідчив, що старшокурсники більш критично (у порівнянні із студентами 1 курсу) налаштовані щодо якості отримуваної освіти. Так, тільки

² Йдеться про дослідження «Проблеми формування громадянської ідентичності української молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (науковий керівник – проф. Л. Сокурняська). За репрезентативною вибіркою було опитано 3058 студентів 33 вищих навчальних закладів України, в тому числі 1611 першокурсників.

21,3 % із них зазначили, що освіта, яку вони одержують, повністю відповідає їхнім вимогам (нагадаємо, що серед першокурсників (див. табл. 2) такої думки додержувались 42,1 % опитаних); швидше відповідає – 41, % (серед першокурсників – 40,1 %); зазначили, що їм важко відповісти на це питання, 18 % четверокурсників (19,5 % першокурсників); швидше не відповідає – 13,6 % та 4,7 % відповідно; нарешті, на думку 6 % студентів 4-го курсу, отримувана освіта не відповідає їхнім вимогам (на 1-му курсі таку відповідь надали 1,7 % студентів). На наш погляд, більш стримані оцінки студентів-чотверокурсників якості вузівської освіти зумовлені, з одного боку, їхньою більшою (у порівнянні зі студентами 1 курсу) обізнаністю щодо майбутньої професії (завдяки виробничим практикам, паралельним з навчанням у виші підробіткам, у тому числі за фахом тощо), з іншого – невизначеністю професійних перспектив, перш за все перспектив працевлаштування, що, відбиваючись на психологічному стані людини, опосередковано впливає на оцінки освіти, що отримується.

Отже, вивчаючи оцінки якості освіти таким суб'єктом освітнього простору, як студентство, необхідно враховувати таку характеристику останнього, як курс навчання. Окрім того, дослідники мають брати до уваги профіль навчання, престижність отриманого фаху тощо.

Зазначимо, що оцінка якості освіти без чітких критеріальних показників є неефективною. На сьогоднішній день у науковому дискурсі питання критеріїв якості освіти залишається відкритим. Проблема зумовлюється тим, що якість освіти є категорією відносною, а критерії її оцінки у кожній групі освітніх суб'єктів є відмінними. У дослідженні ми здійснили спробу з'ясувати, за якими критеріями оцінюють студенти якість освітніх послуг, що їм надаються.

Як засвідчили результати нашого опитування, серед виділених студентами критеріїв домінуючими виявились такі, як «професійний рівень професорсько-викладацького колективу», «отримання професійно орієнтованих знань», «толерантне ставлення до студентів». На нашу думку, названі критерії не вичерпують усіх показників якості освіти. По-перше, студентам-першокурсникам важко об'єктивно оцінити освітній процес за критерієм професійної орієнтованості знань, оскільки на початкових етапах навчання значною є кількість дисциплін соціально-гуманітарного циклу. Окрім того, першокурсники не завжди можуть знати, що насправді їм знадобиться у подальшій професійній діяльності. По-друге, не можна вважати адекватним для оцінки якості освіти такий критерій, як ставлення до студентів у навчальному закладі. Виділення цього критерію може свідчити, що студенти на початкових етапах навчання схильні оцінювати освіту не як результат, а, швидше, як процес через комфортність навчання у психологічному та соціальному планах. Наступними за значимістю виявились критерії «престижність вищого навчального закладу», «високі показники власної успішності», «впевненість у працевлаштуванні за фахом».

Чи зміняться критерії оцінки якості освіти наших респондентів, коли вони стануть четвертокурсниками, покаже час та результати наших подальших досліджень.

Підсумовуючи викладене нами вище, зазначимо, що результати соціологічних досліджень та реальна практика підготовки майбутніх педагогів, з якою ми знайомі не з чуток, свідчать про те, що інститут вищої педагогічної освіти потребує посилення уваги у науковому та прикладному аспектах. Дослідницький аналіз варто зосередити на пошуку резервів підвищення якості підготовки майбутніх вчителів. Отримані нами дані дали змогу виявити, що зниження оцінок якості отримуваних студентами освітніх послуг значною мірою зумовлюється низькою мотивацією до здобуття вчительського фаху. Плануючи подальші соціологічні розвідки обраної нами проблеми, ми вважаємо за необхідне застосування не тільки кількісних, але й якісних методів дослідження у вивченні оцінок якості вищої освіти, висловлених як студентами, так і іншими суб'єктами освітнього простору, а також у виявленні критеріїв такої оцінки.

Література:

1. Курс лекцій по соціології образования: [учеб. пособие для студентов вузов] / Нар. укр. акад.; под. общ. ред. В.И. Астаховой. — 2-е изд., перераб. и доп. — Х.: НУА, 2009. — 464 с.
2. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір. Наказ Міністерства освіти і науки України №998 від 31.12.2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3145
3. Щудло С.А. Качество образования как конвенциональный феномен / С.А.Щудло / Высшее образование для XXI века: [Доклады и материалы VII Международной научной конференции. Московский гуманитарный университет, 18-20 ноября 2010 г. :] в 2 ч., Ч. I / под общ. ред. И. М. Ильинского ; науч. ред. Вал. А. Луков ; отв. за вып. К.Н. Кислицин. - М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2010. – С. 259 – 266.
4. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход / В.Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С.26 – 31.
5. Кипень В. Викладачі вузів: соціологічний портрет / В. Кипень, Г. Коржів. – Донецьк: Астро, 2001. – 198 с.
6. Щудло С. А. Перспективи випускників шкіл Західної України щодо продовження освіти / С.А. Щудло // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна „Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2007. – №761. – С. 116 – 121.